

Mirka Kuisma

Lakimies
7–8/2022
s. 1337–1342

Euroopan unionin tuomioistuimen laintulkinnan muutoksista ja tietämisen vaikeudesta tuomioistuintutkimuksessa

Tuomioistuimille on annettu tehtäväksi lainsäätäjän laatimien säännösten soveltaminen yksittäistapauksissa. Sääntelyn yleisluontoisuuden ja ajoittaisten aukkojen vuoksi tuomioistuimen tehtävään sisältyy valitsemista erilaisten tulkintavaihtoehtojen välillä. Nämä valinnat kertyvät ajan saatossa laajemmaksi kudelmaksi, ikään kuin tuomioistuimen kertomukseksi positiivisen lain sisällöstä ja oikeasta tulkinnasta.

Tuomioistuimen työtä onkin osuvasti verrattu sarjakertomuksen kirjoittamiseen: saman tarinan kehittelyyn osallistuu joukko toisiaan seuraavia kirjoittajia, jotka pyrkivät luomaan koherentin teoksen.¹ Sarjakertomuksen formaatti sallii jonkin verran sisäisiä ristiriitoja ja yllätyskäännteitä, mutta pohjimmaisena pyrkimyksenä on, että tarinan jatkumo säilyy. Joskus kehitelmä ei kuitenkaan ole kestävä, ja uusi kirjoittaja päättää paljastaa aiempien käännteiden perustuneen väärinymmärrykseen tai illuusioon.

Hieman samaan tapaan myös tuomioistuimet joutuvat ajoittain toteamaan, että aiempi laintulkinta ei ole kestävä. Mutta miten huomataan, että aiemmassa laintulkinnan kudelmassa on korjaamista vaativa särö? Entä miten tämä korjausliike tehdään siten, että koko kudelman integriteetille aiheutuu mahdollisimman vähän häiriötä? Nämä ovat kysymyksiä, joita pohdin väitöstutkimuksessani Euroopan unionin tuomioistuimen (EU-tuomioistuin) laintulkinnan muutoksista.

EU-tuomioistuimen laintulkinnan muutoksen vaikuttamista ja viestintätavoista

Tutkimusteemani jäsenyyty pähkinänkuoressa kysymyksiksi siitä, miksi ja miten EU-tuomioistuin muuttaa mieltään. Vastatakseni kysymyksiin analysoin neljää oikeustapauskokonaisuutta eri EU-oikeuden aloilta. Lisäksi tutustuin EU-tuo-

* *Mirka Kuisma*, OTT, oikeussihteeri, korkein hallinto-oikeus. Kirjoitus perustuu vuoden väitteijän puheeseen Oikeuskulttuurin päivässä 11.11.2022.

1. Ronald Dworkin, *Law's Empire*. Harvard University Press 1986, alkaen s. 299; Joxerramon Bengoetxea, *The Legal Reasoning of the European Court of Justice*. Clarendon Press 1993, s. 105–106.

mioistuimen sisäiseen keskusteluun aiemmasta ratkaisukäytännöstä poikkeamisesta.

Tämän analyysin perusteella totesin laintulkinnan muutoksen *syiden* osalta, että EU-tuomioistuimien katsoo sallittaviksi laintulkinnan muutoksen perusteiksi laajan joukon mitä moninaisempia tekijöitä. Jaottelen tutkimuksessani kyseiset tekijät karkeasti kolmeen luokkaan. Teknisluonteisina perusteina saatettiin viitata esimerkiksi sääntely-ympäristön muutoksiin tai aikaisempaa tuomioita annettaessa puuttuneeseen tietoon. Oikeuskäytännön systeemistä ylläpitämistä ilmentäväksi perusteiksi taas luokittelen viittaukset aiempien tuomioiden ennakkoimattomiin seurauksiin tai niiden virheellisuuden tunnustamisen. Minulle mielenkiintoisimpana perustelutyypinä ilmeni myös syvempää yhteiskunnallista ajattelua heijastelevia punnintoja, joiden mukaan aiempi ratkaisukäytäntö ei ollut enää kosketuksissa yhteiskunnallisen ajattelun tai moraalikäsitysten kehitykseen.

Jo EU-tuomioistuimen sallimien laintulkinnan muutoksen vaikuttimien kirjo viittaa siihen, että pelkkä lain kirjain ei aina osoita, onko tuomioistuimen omaksuma laintulkinta väärä. Jotta tuomioistuimien muuttaisi mieltään, käsillä on oltava lisäksi jonkin laukaisevan tekijän, joka osoittaa muutoksen tarpeelliseksi. Luonnehdin kyseisiä tekijöitä *Aulis Aarniota* lainaten aksiologisiksi eli arvoihin ja arvottamiseen liittyviksi tekijöiksi.² Tällaisten positiivista oikeutta täydentävien tulkintakeinojen esiintyminen laintulkinnassa on omaksumani inklusiivisen oikeuspositivismin näkökulmasta paitsi hyväksyttävää myös luonnollinen seuraus siitä, että laintulkinta on kannanmuutostilanteita laajemminkin kontekstisidonnaisista toimintaa: tuomarin käsitys lailla säädellyistä ilmiöistä rakentuu osin sen myötä, millaisina tuomari on kyseiset ilmiöt yhteiskunnan jäsenenä oppinut hahmottamaan.

EU-tuomioistuimen ratkaisukäytännössä tunnistamani kaltainen laintulkinnan kontekstisidonnaisuus ja arvopohjaisuus on tunnustettu nähdäkseen myös kotimaisessa viitekehyksessä tuomarin kelpoisuusehdoista säädettyä. Tuomarin kelpoisuusehtoihin kuuluvan oikeamielisyyden on nimittäin (nytemmin jo kumotun) tuomareiden nimittämisestä annetun lain (205/2000) esitöissä kuvattu tarkoittavan muun ohella ”sitä, että tuomarin ratkaisun *tosiasialliset vaikuttimet ja tausta-arvot* ovat hyväksyttäviä ja vastaavat sitä, mitä tuomion perusteluissa ilmoitetaan.”³

Viittaus ”tosiasiallisiin” vaikuttimiin saa kriittisen kuulijan herkästi heristämään korviaan: onko kyse amerikkalaisen oikeusrealismin painottamista ul-

2. Aulis Aarnio, *The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification*. D. Dreidel Publishing Company 1987, s. 43.

3. Hallituksen esitys eduskunnalle tuomareiden nimittämistä koskevaksi lainsäädännöksi 109/1999 vp, s. 41. Tuomareiden yleisten kelpoisuusehtojen sääntelyyn nimittämislaissa (205/2000) on viitattu myös nykyistä tuomioistuinlakia (673/2016) säädettyä; ks. hallituksen esitys eduskunnalle tuomioistuinlaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi 7/2016 vp, s. 86.

kojuridisista tekijöistä, joiden ei oikeusvaltiossa soisi ohjaavan tuomioistuimen työtä? Itse näen tuomarin ratkaisun vaikuttimet ja tausta-arvot pikemminkin *Alf Rossin* skandinaavisen oikeusrealismin⁴ ja *Neil MacCormickin* institutionaalisen oikeusteorian⁵ muodostamien linssien läpi: tuomarin toimintaa lakia lukiessa ohjaa eräänlainen ammattikunnan jakama sallittavien tulkintaohjeiden normatiivinen systeemi, jossa painoarvoa on voitava antaa myös lainsäädännön hengen, sosiaalisten tavoitteiden, oikeuskulttuurin ja tradition vaikutukselle. Väitän tutkimuksessani, että nämä samat tekijät muodostavat *normatiivisen* perusteen sille, että EU-tuomioistuimen on muutettava laintulkintaansa, kun havaitaan, ettei se enää syystä tai toisesta ole kosketuksissa lain sosiaalisen kontekstin kanssa.

Havaitsin tutkimuksessani, että laintulkinnan muutoksen vaikuttimien tuntemisesta huolimatta on hankala ennakoida, mille tasolle tuomioistuimen *kynnys* muuttaa kantaansa kussakin tapauksessa asettuu. Tämä on niin ikään seurausta laintulkinnan kontekstisidonnaisuudesta. Ajankohtaisena tutkimukseni ulkopuolisena esimerkkinä voidaan mainita Ison-Britannian EU-eron jälkeinen tilanne. Brexit-lainsäädännössä on nimittäin säädetty maan korkeimmille oikeusasteille mahdollisuus poiketa EU-jäsenyyden aikana syntyneestä oikeuskäytännöstä. Käynnissä on ollut debatti siitä, millä perustein tuota mahdollisuutta tulisi käyttää. Muutoskynnykseksi on lainsäädännössä valittu Englannin korkeimman oikeuden vuoden 1966 Practice Statementissa vakiintunut testi: tuomioistuimen tulisi poiketa aiemmasta ennakkopäätöksestä, kun niin tekeminen vaikuttaa oikealta (englanninkielisessä originaalissa ”when it appears right to do so”).⁶ Mielenkiintoinen näkökulma tämän kriteerin konkreettiseen käyttöön ilmenee korkeimman oikeuden tuomari *Lady Rosen* puheesta tältä keväältä: kun arvioidaan, onko poikkeaminen ”oikein”, on esikysymyksenä päätettävä, mihin arviointi ankkuroidaan – onko peilinä toimiva aiempi EU:n yhdyntymis- ja sisämarkkinatavoitteiden värittävä käsitys ”oikeasta” vai uusi, yksinomaan Britannian tilanteeseen pohjaava käsitys yhteiskunnallisista tarpeista? *Lady Rosen* puheesta ilmenevä pohdinta osoittaa, että Brexit-tilanteessakaan valinta ei välttämättä ole ilmeinen eikä muutosalttiutta tyhjentävästi ratkaise se, että maa on eronnut EU-jäsenyydestään.⁷

Laintulkinnan muutosten syiden lisäksi tutkin väitöstutkimuksessani kannanmuutosten *viestimistä* EU-tuomioistuimen tuomioissa. Missä määrin

4. Alf Ross, *On Law and Justice*. University of California Press 1959.

5. Eritoten Neil MacCormick – Ota Weinberger, *An Institutional Theory of Law: New Approaches to Legal Positivism*. D. Dreidel Publishing 2010; sekä Neil MacCormick, *Rhetoric and the Rule of Law: A Theory of Legal Reasoning*. Oxford University Press 2005.

6. Rupert Cross – Jim Harris, *Precedent in English Law*. Oxford University Press 1991, s. 104.

7. *Lady Rose of Colmworth, 1966 and All That: Changing Our Minds in a Post-Brexit World*. United Kingdom Association for European Law Annual Lecture. King’s College London 23.5.2022, kohdat 34–38, saatavilla osoitteessa <https://www.supremecourt.uk/docs/ukael-lady-rose-speech-23-May-2022.pdf>.

EU-tuomioistuimien katsoo, että sen ratkaisuihin tulisi tuoda ilmi sille esitettyjä pyyntöjä lainlupinnan muuttamisesta ja vastata niihin? Entä missä määrin se perustelee valintojaan käytännössä?

EU-tuomioistuimen sisällä vaikuttaa vallitsevan jaettu näkemys siitä, että lainlupinnan muutoksen avoin viestiminen on toivottavaa. Analysoimani ratkaisut viittaavatkin siihen, että avoimella viestinnällä voidaan saavuttaa pedagogisia hyötyjä. Tuomio, jossa lainlupinnan muutos nimenomaisesti tunnustetaan, voidaan kirjoittaa rakennettaan myöten kertomukseksi siitä, mikä lainlupinnassa tulee muuttumaan, miten ja mistä syystä. Toisaalta analysoimani tuomiot osoittavat, että avoimenkaan lainlupinnan muutoksen perusteluja ei välttämättä täysin tuoda ilmi EU-tuomioistuimen ratkaisukäytännössä. Eräänä osoituksena tästä voidaan mainita EU-tuomioistuimen jäsenten puoliakateemisissa roolissa julkaisemat kirjoitukset, joissa kirjoittajat ovat kommentoineet myös sellaisten tuomioiden taustatekijöitä, joiden laatimiseen he ovat osallistuneet. Nämä konfessionaalisenkin sävyn omaavat kirjoitukset viittaavat ajoittain ainakin yksittäisten tuomareiden perustaneen päättelynsä sellaisiin tekijöihin, jotka eivät EU-tuomioistuimen varsinaisesta ratkaisutekstistä ilmene.

Perustelukäytännöt vaihtelevat myös niissä tilanteissa, joissa EU-tuomioistuimien ei noudata sille esitettyä pyyntöä lainlupinnan muuttamisesta. Tuomion perustelut saattavat näissä tilanteissa olla keskustelevia mutta toisaalta myös autoritäärisen lyhyitä viittauksia asian aiempaan ratkaisutapaan. On myös mahdollista, että koko muutosta koskeva dialogi jää nimenomaisesti tunnustamatta perustelujen tasolla, asiaa syvällisemmin tunnevan yleisön havainnoitavaksi rivien väliin.

Tuomioistuintutkimuksen metodologisista haasteista ja tutkimukseni johtopäätöksistä

Totesin tutkimusteemani tekevän avoimeksi sen, että lainlupinta ei synny positiivisen lain hermeettisesti suljetussa mustassa laatikossa. Toisaalta tutkimukseni viittaa siihen, että EU-tuomioistuimen lainlupintaan vaikuttavat impulssit eivät aina täysin ilmene sen ratkaisujen perusteluista. Nämä lähtökohdat muodostivat työskentelyssäni metodologisen pulman, joka on nähdäkseni keskeinen kaikessa sellaisessa oikeustieteellisessä tutkimuksessa, joka on kiinnostunut tuomarin päätöksenteosta. Kyse on tietenkin falsifikaation vaikeudesta: kun tuomiot ovat mahdollisesti epätäydellisiä lähteitä ja tuomioistuimen päätösneuvottelut salaisia, kuinka varmistua tutkijan tekemien päätelmien oikeellisuudesta?

Laadullisen tutkimuksen ”tieteellisyyttä” koskeva pohdintani saavutti jonkinlaisen kriittisen lakipisteen väitösvuotta edeltävänä kesänä, kun lueskelin *Umberto Eco*n kulttimaineeseen noussutta maisterintutkimuskielmaopasta *How to Write*

a Thesis. Econ yksinkertaistetun ohjenuoran mukaan ‘[y]ou must write a thesis that you are able to write’, eli vapaasti suomentaen tutkielman on oltava sellainen, jonka pystyy kirjoittamaan.⁸ Econ huomiot perustuivat osin niihin puhtaan logistisiin realiteetteihin, joita oppaan kirjoitusvuonna 1977 liittyi esimerkiksi opiskelijan lähikirjaston valikoiman rajallisuuteen. Kuitenkin tämä itsestään selvä toteamus pysäytti minut myös vuonna 2020: onko tuomioistuimen kannanmuodostusta lopulta mahdollista tutkia? Itsekriittisyyttäni epäilemättä vauhditti se, että tutkimushankkeeni aikana laadullisen ihmistieteellisen tutkimuksen uskottavuudesta käytiin sosiaalisessa mediassa usein epätieteellisiinkin heittoihin perustuvaa keskustelua. Vaikka kaikki tämän keskustelun tuoksinassa ilmaistut mielipiteet eivät välttämättä anna aihetta tiedeyhteisön itsetutkiskeluun, kysymys tutkimusmetodeista ja tutkimuslöydösten perusteella tehtävissä olevista johtopäätöksistä asettui ajattelussani keskeiselle sijalle tutkimukseni lähetessä loppuaan.

Aulis Aarnio on osuvasti todennut, että oikeudellisen päättelyn kuvaaminen tutkimuksessa on usein spekulatiivista: teorian uskottavuus riippuu enemmän teorian sisäisestä koherenssista kuin tarkasteltavissa olevista ulkoisista tekijöistä.⁹ Tutkimuksen kuitenkin mahdollistaa se, että juristeina tutkija ja tuomari jakavat saman epistemologisen katsantokannan laintulkintaan.¹⁰

Samankaltaiseen lopputulemaan olen itsekin päätenyt tutkimusprosessini aikana. Tuomioistuimen tutkijan on nähdäkseni hyväksyttävä, että tutkimuslöydökset eivät ole objektiivisesti vahvistettavissa ja että toiset tarkkailijat saattavat tulkita niitä hieman eri tavoin. Tämä on luonnollista seurausta siitä, että tutkimus on tulkitsijan omiin pohjaoletuksiin sidoksissa olevaa toimintaa. Laadullisen tutkimuksen alistamisen kriittiselle arvioinnille mahdollistaa kuitenkin se, että tutkija tuo ilmi tulkintametodinsa, lähdeaineistonsa sekä oman hypoteesinsa kanssa kilpailevat näkökohdat.

Olen pyrkinyt noudattamaan tätä metodologista avoimuutta omassa tutkimuksessani. Sen vastinparina toimii tutkimuslöydösten tulkintaan liittyvä tietynlainen vaatimattomuus. Löydösteni perusteella on nähdäkseni lähinnä mahdollista tehdä huomio siitä, että EU-tuomioistuimen laintulkinnan muutos vaikuttaa usein tapahtuneen sellaisessa kontekstissa, jossa sen perusteluista ilmeneviä ja niistä puuttuvia tekijöitä on käsitelty tuomioistuimen kanssa käydyssä vuoropuhelussa sekä yhteiskunnallisessa keskustelussa laajemminkin. Teoriapohjaani tukeutuen olen esittänyt, että yhteiskunnallisella kontekstilla on todennäköisesti yhteys EU-tuomioistuimen laintulkinnan muutokseen.

Tähän nähden katson tutkimukseni johtopäätöksensä, että EU-tuomioistuimen kannanmuutoskäytännössä vallitsee eräänlainen kommunikatiivinen disso-

8. Umberto Eco, *How to Write a Thesis* [1977]. The MIT Press 2015, s. 8.

9. Aarnio 1987, s. 22.

10. Idem, s. 8–10.

nanssi. EU-tuomioistuin on yhtäältä kontekstisidonnaisena lainkäyttäjänä riippuvainen siitä tiedollisesta panoksesta, jonka sen kanssa vuoropuhelua käyvät oikeudenkäyntimenettelyjen osapuolet ja väliintulijat voivat kirjelmien ja suullisten huomautusten kautta antaa. Toisaalta EU-tuomioistuimen perustelutavan ajoittainen läpinäkymättömyys ei varmista, että sen laintulkinnan vaikuttimet tulevat oikein tai ylipäänsä viestityksi tälle yleisölle. Samanlainen tietämisen ja tuntemisen vaikeus, jonka tuomioistuimen tutkijana kohtasin, voi siis kohdata myös EU-tuomioistuimen tuomioiden loppukäyttäjiä.

Tunnistamani dissonanssi on nähdäkseni omiaan vaikuttamaan EU-tuomioistuimen ja sen yleisön välisen vuoropuhelun laatuun; se voi pahimmillaan haitata EU-tuomioistuimen laintulkinnan optimaalista kehitystä. Katson tutkimuksessani, että vaikka esimerkiksi laintulkinnan pysyvyyden arvoon liittyvät näkökohdat voivat ymmärrettävästi aiheuttaa tuomioistuimessa varovaisuutta, aidon tuomioistuindialogin varmistamiseksi EU-tuomioistuimen perustelutapaa olisi varaa kehittää laintulkinnan muutostilanteissa avoimempaan ja aidommin keskustelevaan suuntaan.

Lopuksi

Arvoisa yleisö, olen puheessani kuvannut sitä tieteellistä epävarmuutta, joka väitöskirjan laatimiseen sisältyy. Tutkijalle on todella arvokasta saada palautetta, jossa tutkimuksen tieteelliset meriitit tunnustetaan. Sellaisena palautteena otan kiitollisena vastaan tämän Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen tänään minulle antaman tunnustuksen.